

hrvatsko selo: bilanca i perspektiva

vlado puljiz

pravni fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

U ovom prilogu autor analizira stanje u hrvatskom selu u trenutku kad se u Hrvatskoj mnoge stvari stubokom mijenjaju i kad u svjetlu tih promjena treba planirati budućnost društva.

Njegovi su zaključci sljedeći:

(1) Seljaštvo se u Hrvatskoj raspalo kao seljačka klasa, a umjesto njega u selu se pojavilo nekoliko socijalnih slojeva koji su više ili manje povezani sa zemljišnim posjedima. Ipak, unutar tih »ostataka seljaštva« nazire se sloj modernih poljoprivrednika, od kojih očekujemo da preobrazu zaostalu agrarnu strukturu. (2) Seljačko gospodarstvo po veličini zemljišta nije se bitno izmijenilo, ali je mehanizacija (s drugim činiteljima modernizacije), unijela tenziju u to gospodarstvo koje mora, kod izvjesnog broja individualnih gospodarstava uroditi proizvodnom i fizičkom ekspanzijom. (3) Seoski su kolektiviteti izgubili osnovnu crtu autarkičnosti i više ili manje integrirali su se u ukupno socijalno tkivo. Tome je najviše pridonijelo nekoliko valova urbanizacije koji su se iz gradova širili prema seoskom području. Međutim, urbanizacija je marginalizirala velike dijelove ruralnog prostora, pa je veliki nacionalni zadatak reintegrirati taj prostor u život zemlje. (4) Mnoga su sela stradala u domovinskom ratu, pa će njihova obnova biti mukotrpna i zahtijevat će znanstvenu pripremu. (5) U ovom kriznom razdoblju hrvatsko selo može odigrati ulogu amortizera socijalnih potresa, ali će se napraviti strateška greška ako se, zbog potreba cijelog društva, na selo svali veliki teret koji će blokirati njegovu transformaciju koja se već začela.

primljeno travnja 1992.

—>Hrvatska se ove posljednje dvije godine našla na povijesnoj prekretnici kada treba birati smjer daljnjeg razvitka i dugoročno pripremati svoju budućnost. Čini se da su osnovna polazišta u pogledu daljnje budućnosti Hrvatske već utvrđena. U prvom redu, Hrvatska je iz ruševina Jugoslavije izašla kao neovisna i međunarodno priznata zemlja. Nadalje, prihvatila je model pluralističkoga, demokratskog društva koje je utemeljeno na privatnom vlasništvu i tržišnoj ekonomiji. Hrvatska se, preobražena u skladu s principima zapadnoga demokratskog svijeta, želi uključiti u njegove, posebno evropske integracije. Međutim, svemu tome treba dodati činjenicu da je Hrvatska prošla težak i razarajući domovinski, oslobodilački rat s velikim ljudskim žrtvama i silnim materijalnim uništavanjima, pa je danas iscrpljena, ranjena i osiromašena.

Ako, dakle, planiramo budućnost moramo početi od onoga što danas imamo, što nam je ostalo, s jedne strane i onoga čemu stremimo, s druge. Drugim riječima, treba napraviti bilance stanja i uočiti perspektive razvoja. Mi, dakako, u ovom kratkom napisu ne kanimo praviti ni bilance, ni perspektive hrvatskog društva, gledanog u cjelini. Osvrnut ćemo se na onaj njegov segment koji se pokriva sintagmom »selo i poljoprivreda« ili još kraće »selo«. Iznijet ćemo osnovna socio-

loška zapažanja, koja proizlaze iz naših spoznaja o selu, ostavljajući drugim analitičarima da kažu svoju riječ. Ukratko, bit će govora u seljaštvu kao društvenoj klasi i njegovoj preobrazbi, o seljačkom gospodarstvu kao osnovnoj gospodarskoj jedinici, te seoskoj zajednici. Na kraju dat ćemo kratku ocjenu uloge seljaštva u našem društvu.

1) Seljaštvo kao društvena klasa uglavnom se raspalo, a umjesto njega u selu se pojavila heterogena socijalna struktura, sastavljena od više socijalnih slojeva.

Seljaštvo se kao najstarija i najbrojnija društvena klasa formiralo u drevnim agrarnim društvima. Najpoznatije definicije seljaštva dali su A. L. Kroeber (1948), R. Redfield (1956) i H. Mendras (1986). U tim se definicijama inzistira na posebnoj seljačkoj, narodnoj kulturi, seljačkom načinu života ili pak autohtonosti seoskih kolektiviteta i seljačkog društva u odnosu na urbano društvo. Možda je za razumijevanje biti seljaštva najpogodnija definicija Th. Shanina, koja glasi: »Seljaštvo čine sitni proizvođači, koji, s pomoću jednostavne opreme i radom svojih porodica, proizvode uglavnom za vlastitu potrošnju i za ispunjavanje obveza prema nositeljima političke i ekonomske vlasti, i koji su, unutar svoje seoske zajednice, gotovo u potpunosti samodovoljni« (Shanin, 1967:26).

Danas se u razvijenom svijetu uglavnom govori o kraju seljaštva kao brojne i autohtone populacije, kakvu su je definirali spomenuti autori. Seljaštvo se raspalo u nekoliko socijalnih slojeva više ili manje povezanih s poljoprivredom, s jedne strane, te s drugim djelatnostima, s druge. Kada je riječ o našoj današnjoj seoskoj populaciji moguće je, *grosso modo*, govoriti o tri njezina dijela: o poljoprivrednicima, seljacima—radnicima i nepoljoprivrednicima.

Da se seljaštvo u Hrvatskoj raspalo i reduciralo na malobrojni društveni sloj govore podaci popisa stanovništva 1981 (Puljiz, 1984):

— seosko stanovništvo	2.263.847 ili 49,2%
— stanovništvo na individualnim gospodarstvima	2.080.000 ili 45,2%
— poljoprivredno stanovništvo	668.000 ili 14,5%

Danas broj poljoprivrednog stanovništva vjerojatno čini 6—8%.

Nema podataka za 1991.

Iz ovih se podataka vidi da u selima i na individualnim gospodarstvima Hrvatske brojčano dominiraju nepoljoprivrednici, odnosno polupoljoprivrednici. Važno je napomenuti da među preostalim poljoprivrednim stanovništvom pretežu stariji ljudi, pa se može govoriti o rezidualnoj populaciji. S druge strane, unutar tog sloja javljaju se, doduše u manjem broju, moderni poljoprivrednici, kao preteče nove profesionalne poljoprivrede.

Sudeći po ovim podacima u nas više nije moguće govoriti o seljaštvu iako je taj pojam još u upotrebi, a u nekih političkih krugova još ima nostalgije za vremenima kada je seljaštvo bilo temelj hrvatske nacije i glavni politički subjekt. Kao što rekosmo, seljaštvo se raspalo u više socijalnih slojeva koji predstavljaju dio kontinuuma ukupne socijalne strukture. Danas je primjereno govoriti o »poljoprivrednicima« kao socijalno-profesionalnom sloju, a ne o seljacima kao socijalnoj klasi.

Usporedo s raspadom seljaštva oslabile su ili nestale mnoge vrijednosti seljačkog društva, u prvom redu privrženost zemlji koja je za seljaka imala gotovo mističnu vrijednost, zatim vezanost za primarnu srodničku grupu i lokalnu zajednicu, okrenutost tradiciji, autarkičnost i naturalnost življenja u seoskim domaćinstvima i seoskim zajednicama. Zaista, danas su u selima te vrijednosti potisnute u drugi plan, mada su još prisutni njihovi rudimenti. U selo je ušla poplava urbane masovne kulture, koju su prije drugih prihvatili mladi. Tako je tamo nastao jedan kulturni amalgam, odnosno mješavina urbanoga i ruralnog.

2) Naše je seljačko gospodarstvo, mada se njegova površina nije bitno promijenila, doživjelo značajne transformacije i ono danas, uglavnom, ujedinjava poljo-

privredne i nepoljoprivredne djelatnosti i predstavlja mješoviti tip socijalno-ekonske jedinice. No u toku su i procesi diferencijacije.

Seljačko gospodarstvo ili individualno gospodarstvo, kako se uobičajilo nazivati, u nas je s obzirom na zemljišne kapacitete malo i isparcelirano. Njegova se prosječna veličina kreće oko 3,5 ha obradive površine. Ono se kao takvo formiralo u doba velike agrarne prenapučenosti 20-ih i 30-ih godina, »kada nitko kao seljak nije znao sa koliko se malo ipak može živjeti« (M. Mirković). Nakon drugoga svjetskog rata socijalistička je vlast ograničila veličinu zemljišnog posjeda na 10 ha obradive površine, pa je tako spriječen nastanak moderne obiteljske poljoprivrede.

I to malo seljačko gospodarstvo doživjelo je značajne transformacije koje su ga dovele do današnjeg stanja u kojem prevladava mješovitost prihoda i zaposlenosti. U prvom redu, zbog masovne deagrarizacije, došlo je do slabljenja agrarne prenapučenosti. Jedan dio seoskih stanovnika preselio je u gradove i tamo se zaposlio, dok je drugi, zaposlivši se u nepoljoprivredi, ostao na zemljišnom posjedu kao seljak—radnik. Tako su u seosko domaćinstvo pristigli značajni nepoljoprivredni dohoci koje su preobrazili način života takvih domaćinstava. Danas u seoskim domaćinstvima pretežu nepoljoprivredni nad poljoprivrednim dohocima. Prema mišljenju nekih autora, kao što je Ph. Lacombe, zapošljavanje izvan posjeda bilo je najlakši način integracije seoske porodice u tokove modernizacije društva (Lacombe, 1981).

Unutar samog poljoprivrednog gospodarstva dogodile su se velike promjene. To je gospodarstvo pedesetih i šezdesetih godina apsorbiralo prvi val biološko-kemijskog progressa (mineralna gnojiva, zaštitna sredstva, nove sorte bilja, nove pasmine stoke), koji je podigao prinose i količinu proizvodnje, a da istovremeno nije ozbiljnije ugrozio strukturu malog posjeda. Riječ je o tzv. procesivnom progressu koji angažira radnu snagu i uklapa se u postojeću agrarnu strukturu.

Od šezdesetih godina pa nadalje seljačka gospodarstva uvode mehanizaciju, koje je glavni simbol traktor. Selo su praktično preplavili strojevi različite namjene koji su, s jedne strane, oslobodili ljudski rad za druge djelatnosti, a s druge strane, unijeli veliki troškovni input u seljačko gospodarstvo. Riječ je o tzv. recesivnom progressu u poljoprivredi koji potiskuje ljudski rad, ali traži druge dimenzije proizvodnih jedinica, kako bi se racionalizirala proizvodnja.

Uvođenjem mehanizacije nastala je ekonomska napetost unutar seljačkih gospodarstava. U početku, traktori i drugi strojevi izazivaju kod seljaka »tehničku iluziju« da će strojevima rješavati sve probleme. No prispjeli troškovi upozoravaju da treba povećati proizvodnju i produktivnost rada, želi li se sačuvati rentabilnost gospodarstva. U neku ruku kompenzaciju za ovu neravnotežu unutar seljačkog gospodarstva predstavljaju nepoljoprivredni prihodi članova domaćinstva, koji učvršćuju mješoviti model gospodarenja.

Nema sumnje da nakon vala mehanizacije u selu na red dolazi organizacija i strukturalna preobrazba seljačkog gospodarstva. Pred seljačkim je gospodarstvom izbor: ili održati simbiozu malog posjeda i vanjskih prihoda, i orijentirati se na samoopskrbu, ili pak ići u poljoprivrednu proizvodnu ekspanziju, šireći površine i druge proizvodne kapacitete, pa tako racionalno upošljavati raspoloživu mehanizaciju i druga sredstva rada.

Mada danas možemo zaključiti kako u našem selu prevladava malo mješovito gospodarstvo, ili pak gospodarstvo rezidualnog tipa, od velikog je značenja činjenica da se već formirao sloj modernih obiteljskih gospodarstava, kojih, doduše, nije mnogo (3—5 tisuća), ali predstavljaju onaj dinamični element koji vuče naprijed cijeli agrarni sektor.

Ako sve ovo imamo na umu, već danas bismo mogli govoriti o nekoliko tipova gospodarenja koji su se konstituirali u našem selu: (a) industrijska poljoprivreda koja se odvija unutar poljoprivrednih kombinata; (b) moderna obiteljska poljoprivreda, koja je inače dominantna u zapadnoeuropskim zemljama; (c) samoop-

skrbna poljoprivreda onih siromašnih seoskih stanovnika koji nemaju drugih prihoda nego od zemlje ili pak imaju male vanjske novčane prihode pa im proizvodnja na posjedu dođe kao neka vrsta nužne egzistencijalne dopune; (d) poljoprivreda djelomičnog vremena u kojoj se uspješno, na višoj razini nego u prethodnom slučaju, kombinira poljoprivredni i nepoljoprivredni rad i tako ostvaruje zavidna razina životnog standarda; (e) rekreativna poljoprivreda kakvu oko svojih vikendica prakticiraju gradski stanovnici u svoje slobodno vrijeme.

Ukratko, svjedoci smo raslojavanja seljačkih gospodarstava u razne kategorije ovisno o njihovoj proizvodnoj usmjerenosti i namjeni. S obzirom na situaciju u kojoj se nalazimo veoma je značajno konstituiranje moderne obiteljske poljoprivrede, koja je najefikasnija u pogledu proizvodnje i opskrbe stanovništva.

3) Seoska su naselja od relativno nezavisnih socijalnih kolektiviteta, koja su živjela za sebe, prerasla u dijelove cjelovite naseljske mreže, integrirajući se u nacionalno naseljsko tkivo.

Poznato je da je tradicionalni prostorni okvir življenja seoskog stanovništva bilo seosko naselje, koje je predstavljalo neku vrstu socijalnog mikrokozmosa. Seosko društvo, kako ga definira H. Mendras, obuhvaćalo je ponekad više naselja. No bitno je da je ono imalo svoju posebnost: bilo je ekonomski, socijalni i kulturni entitet u odnosu na svoju okolinu.

Hrvatska ima oko 6.500 tisuća seoskih naselja. Ona su raspršena u prostoru, a nastala su uz prirodne resurse: uz plodna zemljišta, na putovima, raskrsnicama, pored rijeka i mora. Međutim, industrijalizacija i urbanizacija bitno su utjecale na sudbinu seoskih naselja. S jedne strane, jačaju i prosperiraju ona naselja koja se nalaze u gravitacijama urbano-industrijskih centara i zona, a s druge strane, slabe ili potpuno nestaju seoska naselja koja su ostala izvan tih domašaja ili pak na periferiji urbano-industrijske naseljske mreže.

Vrlo je zanimljivo pratiti procese urbanizacije sela, jer oni otkrivaju uzroke prestrukturiranja u seoskom prostoru. Nekoliko se urbanih sistema proširilo u naše seosko područje: elektrifikacija, moderni putovi, vodovod, telefonija. No oni su se širili od centra prema periferiji, tako da udaljena sela, što radi troškova, što radi malog broja stanovnika, nisu dobila ove civilizacijske tekovine, koje su postale sastavni dio standarda sveg stanovništva. Osim toga, obrazovne, zdravstvene, kulturne, sportske i druge institucije rasporedene su u malom broju prosperitetnih naselja, koja imaju predvujete da se održe i razvijaju.

Zbog svega toga, došlo je do polarizacije u seoskom prostoru: jedan njegov dio integrira se u urbano tkivo, dok se drugi postepeno destabilizira i demografski nestaje. Naravno, s gledišta prostornog razvoja, a kako smo vidjeli u proteklom domovinskom ratu, i s vojno-strateškog gledišta, veoma je nepovoljno ovo pražnjenje velikih ruralnih zona. Stoga treba planirati jačanje određenih seoskih aglomeracija koje će zadržati ljude i potaknuti njihovu djelatnost koja će održati i unijeti nov život u ispražnjene ruralne prostore.

Što se tiče same seoske zajednice dogodilo se da je ona izgubila autohtonost koja ju je prije karakterizirala. Došlo je do njena posvemašnjeg otvaranja i povezivanja s vanjskim svijetom, u prvom redu s gradovima, a preko njih i s globalnim društvom.

Nekada malo seosko društvo u neku je ruku socijalno eksplodiralo i ušlo u šire prostorne i socijalne odnose. Ako je promjer seoskog društva nekad iznosio 5 do 10 kilometara, danas socijalni prostor na kojem se dnevno kreću seoski stanovnici jest 30 do 50 kilometara. Tome treba dodati nevidljive veze koje putem medija i na druge načine stvaraju, kako ga naziva McLuhan, globalno selo.

Prema tome, selo je danas mnogostrukim vezama integrirano u nacionalno društvo i nacionalno gospodarstvo. Ono je zadržalo neke značajke koje ga čine specifičnim: poljoprivrednu proizvodnju, intenzivnu razmjenu i neposrednost kontakata s prirodom, ostatke tradicije i nekadašnje seoske kulture. ali istovremeno

ono je s mnogim vezama uključeno u globalno društvo. Dihotomija selo—grad kojom su kao teoretskim konceptom operirali mnogi autori, danas nema eksplikativnu znanstvenu snagu.

Ovi procesi koji su doveli do integracije sela u globalno društvo išli su uglavnom stihijno, pa su proizveli mnoge negativne posljedice. O nekim od tih posljedica već je bilo riječi. Pouka koju treba iz toga izvući jest da umjesto urbanog planiranja koje se ograničava na gradove, treba planirati cijeli nacionalni prostor u gospodarskom, demografskom i socijalnom pogledu. Skladan prostorni razvoj, koji podrazumijeva racionalnu distribuciju stanovništva i naselja, u prvi mah može izgledati ekonomski nekoristan. (Zašto trošiti novac u izgradnju industrijskih objekata izvan postojećih industrijskih zona?) Međutim, njegove prednosti dolaze do izražaja na duži rok. Pogotovu treba uzeti u obzir neekonomske efekte, koji su za život jedne društvene zajednice od velikog značenja.

Prema tome kvalitetno nova uloga sela u hrvatskom društvu može se ostvariti razvojem moderne obiteljske poljoprivrede, s jedne strane, te novim rasporedom proizvodnih i ljudskih potencijala u seoskom prostoru, s druge strane. Kraće rečeno, poljoprivreda mora postati profesija jednog dijela seoskog stanovništva, koji će od nje dobro živjeti, a seoski prostor treba valorizirati kao najvredniji resurs društva. Tako ćemo, zapravo, prevladati sindrom nerazvijenosti i neprikladnosti za život ruralnih regija koje se prostiru na dobrom dijelu hrvatskog teritorija.

4) Mnoga su sela teško stradala u domovinskom ratu, pa će njihova obnova biti težak proces u kojem treba sudjelovati cijela Hrvatska.

Kao što znamo, u ratu su stradala široka seoska područja u istočnoj, srednjoj i dalmatinskoj Hrvatskoj. Računa se da je uništeno oko 55 tisuća seoskih gospodarstava. No najteže su ljudske žrtve i traume koje je uzrokovao rat. Procjenjujemo da je od ukupnog broja prognanika i izbjeglica, kojih je u trenutku sklapanja primirja bilo oko 700 tisuća (ne računamo one koji su poslije izbjegli iz Bosne i Hercegovine), oko 300 tisuća došlo sa seoskog područja.

Seoska su naselja, općenito uzevši, teže stradala od gradskih. Neprijatelj je jednostavno pregazio mnoga sela, bježeći u zadnjem trenutku od zločinačke vojske mnogi su seoski ljudi doslovce ostali bez svega što su imali.

Seoski su stanovnici veoma teško doživjeli prognaništvo. Oni su više vezani uz svoja ognjišta. Tamo je njihovo radno mjesto, njihov život. Mnogi stari seljani jednostavno se ne mogu priviknuti na drukčiji način života, pa su njihove frustracije najveće. Golema je seoska prognanička drama!

Mnoga se pitanja postavljaju u vezi s obnovom seoskih naselja i gospodarstava. Mi ćemo ovdje izdvojiti dva koja smatramo ključnim.

Jedno se pitanje tiče nove mreže naselja. Očigledno je da treba obnoviti velika seoska naselja istočne Slavonije i Baranje. No mislimo da nije potrebno obnavljati sva mala, disperzirana i inače depopulaciji izložena seoska naselja, naročito u brdsko-planinskim krajevima. Obnova je prilika za njihovo grupiranje, odnosno uspostavu racionalne naseljske mreže, koja će pokriti sav teritorij, ali će ljudima pružiti primjerene životne uvjete. Takva nova naseljska mreža ne može nastati samo na temelju poljoprivrede nego ona podrazumijeva i razvitak nepoljoprivrednih djelatnosti, urbane infrastrukture i institucija.

Drugo pitanje tiče se obnove seoskih gospodarstava. Ima mišljenja da ovu priliku treba iskoristiti za uspostavu nove agrarne strukture, koju će činiti snažna obiteljska gospodarstva. Tako zamišljena rekonstrukcija individualne poljoprivrede ima svoja racionalna ekonomska opravdanja i njome, kako smo to naznačili, treba težiti. Međutim, u ovom trenutku primarni je cilj vratiti ljude u njihova naselja, kako bi oni uzeli svoj život u svoje ruke. Ljudi će se vratiti ako imaju bilo kakvo egzistencijalno uporište, ma bio to i mali posjed.

5) Selo je u nas uglavnom služilo kao izvor akumulacije za industrijski razvoj. No, sada ono treba dobiti kvalitetno novu ulogu u razvitku nacionalnog gospodarstva i društva.

Poznato je da su socijalistički režimi primjenjivali formulu ekonomskog pritiska na selo, kako bi se iz njega iscijedila akumulacija potrebna za industrijalizaciju. Teoretski je taj koncept obrazložio E. Preobraženski, a u praksi su ga primjenjivale sve socijalističke zemlje. Seljačko gospodarstvo tretiralo se kao zaostatak prethodnih ekonomskih formacija koje je trebalo silom ili milom prevladati i stvoriti kolektivno ili društveno poljoprivredno gospodarenje. U okviru takva nastojanja imali smo žestoke udare na seljaštvo (kolektivizacija) ili pak limitiranje seljačkog posjeda i ograničavanje njegove ekonomske ekspanzije.

Kako bilo da bilo, u prvim desetljećima socijalizma hrvatsko je seljaštvo doživjelo ekonomski i politički pritisak i na njegovim je plećima rasla industrija i širili se gradovi. No bilo bi nepravedno tvrditi da su iz toga proizašle samo negativne posljedice. Vidjeli smo da je došlo do promjena u seoskom načinu života, da je podignuta životna razina seoskih stanovnika, da se selo integriralo u šire ekonomske i društvene tokove. Ipak, ako bismo htjeli izdvojiti dva glavna negativna učinka spomenute politike prema selu, onda je to mali neproduktivni posjed te depopulacija širokih ruralnih područja koja je izazvala velikuk neravnotežu u prostornom rasporedu stanovništva.

U pogledu prevladavanja ukupne ekonomske i socijalne krize u društvu, selo može odigrati dvojaku ulogu. S jedne strane, to je uloga stabilizatora socijalnih prilika. Sigurno je, naime, da će se znatan broj postradaloga i osiromašenog stanovništva osloniti na seoske resurse, ma kako nam se oni oskudnima činili. S druge strane, država će, po logici stvari, nastojati da poljoprivredi nametne ulogu opskrbnika sveg stanovništva prehrambenim proizvodima. Postoji opasnost da se to učini s pomoću dobro poznatog mehanizma neekvivalentne razmjene, tj. putem niskih cijena poljoprivrednih proizvoda. Tako se onda potiskuje razvojna uloga poljoprivrede, koja je značajna za dugoročni oporavak ukupne ekonomije.

Mislimo da nije pametno izvršiti ekonomski pritisak na selo, jer bi to ugasilo začetke moderne obiteljske poljoprivrede, koju smo naznačili kao predvodnika agrarnog napretka.

Umijeće upravljanja hrvatskim društvom dobrim se dijelom testira u odnosu na poljoprivredu i selo.

literatura:

A. L. Kroeber, *Anthropology*, New York: 1948.

R. Redfield, *Peasant Society and Culture*, Chicago: 1956.

H. Mendras, *Seljačka društva*, Zagreb: Globus, 1986.

Th. Shanin, *Seljaštvo kao politički faktor*, *Sociologija sela*, 19-20/1967, str. 26.

V. Puljiz i sur.: *Socijalno-demografske promjene u selu i poljoprivredi SR Hrvatske*, Zagreb: IDIS, 1984.

Ph. Lacombe: *Mjesto višestruke aktivnosti poljoprivrednika u dinamici agrarnih struktura u Francuskoj*, *Sociologija sela*, 73-74/1981, str. 156—166.

**The Croatian village:
balance and perspectives**

Summary

The author analyzes conditions in the Croatian village at a time when many fundamental changes are taking place in Croatia and when the social future must be planned in the light of those changes.

He draws the following conclusions:

(1) In Croatia the peasantry, as the peasant class, disintegrated and was replaced in the village by several social strata, more or less connected with land ownership. However, within this »remnant of the peasantry« the stratum of modern market farmers is emerging, and they are expected to transform the backward agrarian structure. (2) The size of the family farm has not undergone any essential change and mechanization, and other facets of modernization, have introduced a certain degree of tension that must, in a certain number of farms, lead to production and physical expansion. (3) Rural social groups lost their basic mark of autarky and have become more or less integrated into the overall social tissue. This was contributed to most by several waves of urbanization that spread from cities to the rural area. However, urbanization marginalized great rural areas, and it is an important national task to reintegrate them into the life of the country. (4) Many villages suffered badly in the war for the homeland and their renewal will be hard and demand scientific preparation. (5) In this crisis period the Croatian village can cushion social upheaval, but it will be a terrible mistake if, because of the needs of the whole society, the village is made to carry too great a burden which will block its already incipient transformation. ■

**L'espace rural croate:
bilan et perspectives**

Résumé

Dans cet article l'auteur analyse la situation dans l'espace rural croate au moment où la Croatie connaît des transformations profondes de toutes sortes et où il faut planifier un avenir de la société en fonction de ces changements.

Ses conclusions sont les suivantes:

1) La population agricole en tant que classe agricole s'est désintégrée en Croatie. A sa place, à la campagne apparaissent plusieurs couches sociales liées plus au moins aux exploitations agricoles. Toutefois, au sein de ces »restes de la population agricole« on distingue une couche d'agriculteurs modernes, de laquelle on s'attend à ce qu'elle transforme la structure agraire arriérée. 2) Quant à l'importance de son fonds, l'économie agricole n'a pas essentiellement changé, alors que le machinisme, ainsi que d'autres facteurs de la modernisation, ont créé une tension au sein de cette économie qui doit aboutir, pour un certain nombre de ménages agricoles, à une expansion physique et une augmentation de la production. 3) Les collectivités agricoles ont perdu le trait essentiel de leur autarcie et se sont plus au moins intégrées à l'ensemble du corps social. Cela s'est fait avant tout grâce à plusieurs vagues d'urbanisation qui des villes se sont propagées à l'espace rural. Cependant, l'urbanisation a marginalisé une grande partie de cet espace. Aujourd'hui la tâche nationale est de réintégrer ces régions dans la vie sociale du pays. 4) De nombreux villages ont été détruits par la guerre pour la patrie; leur reconstruction sera pénible et demandera des préparatifs scientifiques. 5) Dans cette période de crise l'espace rural croate peut jouer le rôle d'amortisseur de mouvements sociaux, mais il serait stratégiquement faux de surcharger l'espace rural pour palier les besoins de la société entière. Ceci pourrait bloquer la transformation de cet espace qui a déjà commencé. ■